

תמורות במעמד ההלכה ובפסיקתה בעולם החרדי

יוסף יצחק ליפשיץ

הקדמה

הסוגיה של שמירת הלכה בחברה החרדית נרמית כעניין המובן מאליו. חרף הגיוון הקיים בחברה זו, דומה ששמירת הלכה הייתה מאז ומעולם האתוס המאחד שלה. אולם, כפי שאראה, היחס להלכה עבר תמורות במאה העשרים. מסירותה של חברה זו לשמירת ההלכה איננה כמובן ביטוי של אתוס חברתי גרידא. ההחמרה בענייני כשרות, בדיני צניעות, בהקפדה על דיני ממונות, הנתפסת מבחון כאובססיבית, מבטאת למעשה רעיון תאולוגי חשוב. שמירת ההלכה היא ציות לרצון האל מחד גיסא וביטוי של ניסיון אנושי לממש את תורתו מאידך גיסא. יש בשמירת ההלכה מן הסוג הזה פן מעניין של תאולוגיית הברית, שבה האל כורת הברית קובע את עולם הערכים, והאדם מתאים את אורח חייו על מנת לאמץ את עולם הערכים הזה.

החברה החרדית נתפסת אמנם כחברת לומדים, ואין ספק שככל שמדובר בחברה החרדית הליטאית, ההגדרה הזו נכונה. אולם גם אם הגדרה זו מצליחה לתאר את החברה הליטאית על פי עיסוקה, היא מחמיצה את תיאורה מבחינות מהותיות יותר.¹ היא גם מחמיצה את הגדרת החברה החרדית ככללה, על חלקיה השונים: המזרחיים, החסידים ואחרים. על מנת להגדיר את החברה החרדית הגדרה בעלת משמעות תאולוגית יש צורך להבין את משקלה של שמירת ההלכה ואת תפקידיה כאתוס מאחד

1 על החוויה הדתית בחברה החרדית ראה שלמה טיקוצינסקי, "עדיין עומדים אנו תחת ההר... כי שם מקומנו לעולמי עד": על "חוויה דתית" חרדית, אקדמות, כה (תשע"א), עמ' 57-65.

הרב ד"ר יוסף
יצחק ליפשיץ
הוא ר"מ בישיבת
רבי יצחק יחיאל
ועמית בכיר
במרכז שלם

בתוכה. במאמר זה אני מבקש לבחון את היחס לשמירת הלכה בחברה זו בעיקר על פי המשקל שהיא מעניקה ללימוד הלכה, ולא דווקא בכלים של מחקר סוציולוגי. כפי שאראה, עברה החברה החרדית תמורות ביחסה להלכה, תמורות המתבטאות גם בחשיבות שמייחסים לומדי התורה ללימוד הלכה.

המקום שתופסת ההלכה בחברה החרדית מתבטא הן בחיי המעשה, הן בעיסוק המתעצם והולך בלימוד הלכה. הסיבה העיקרית למשקל הרב שמעניקה החברה החרדית להלכה היא המיזוג המעניין של שתי מסורות – הליטאית וההונגרית. אלא שבעוד שהמסורת הליטאית היא זו שמעניקה את שמה לחברה החרדית, לפחות לרובה – זה שאינו חסידי, הרי שהיא מאפילה על מסורת חשובה לא פחות – המסורת ההונגרית.² גישתה של יהדות ליטא הייתה במידה מרובה גישה אליטיסטית וגילתה התנשאות לא מעטה כלפי יוצאי הונגריה. התנשאות זו התעלמה מן העובדה שרוב מניינה ובניינה של היהדות החרדית נמנה עם צאצאי יהדות הונגריה רבתי (הונגריה, טרנסילבניה ודוכרי הונגרית ברומניה), שעלו לארץ אחר השואה.³ היא התעלמה גם ממתודת הלימוד שהייתה נהוגה בישיבות בהונגריה ובטרנסילבניה. בעוד שיהדות ליטא ראתה בלימוד התורה עיקר ושאפה להעמיד גדולי תורה, הישיבות בהונגריה רבתי שאפו ללמד "בעלי בתים", ולפיכך הדגישו את הלימוד הפרקטי ולא פסקו מלהעמיד את שמירת ההלכה בראש מעייניהן.⁴ בישיבת פרשבורג, למשל, הועידו את שעות לימוד הערב בכל יום ללימוד הלכה.⁵ נוהג זה רווח גם בישיבות בטרנסילבניה.⁶ היהדות החרדית, על אף הנהגתה הליטאית, היא אפוא יהדות בעלת אתוס הונגרי של שמירת מצוות. אתוס זה הוא האתוס המשקף ביותר את החברה החרדית, גם אם מנהיגיה ניסו להוביל השקפה אינטלקטואלית-למדנית. נראה כי זהו האתוס אשר צף ועולה, אף שהוא עבר שני דורות של הדחקה. יש לציין כי בישיבות של עדות המזרח מתרחשת תופעה דומה, אך סוגיא זו דורשת דיון נפרד שלא אוכל לפתחו במסגרת מאמר זה.

על מנת לעמוד על תהליך זה, מעניין לבחון את היחס לפסיקת הלכה בעולם החרדי בישראל, יחס אשר עבר תמורה של ממש. אם הרב שך בשעתו היה גדול תורה נערץ החף מכל יומרה הלכתית, הרי שהיום גדול הדור הוא הרב אלישיב, איש הלכה מובהק. על הרב שך סיפרו שכאשר פנה אליו תלמיד בשאלה הלכתית הוא השיב – אינני רב.

2 אחר המקורות החשובים לעיון בקורותיה של יהדות הונגריה במאה הי"ט הוא ספרו של יעקב כ"ץ, הקרע שלא נתאחה: פרישת האורתודוקסים מכלל הקהילות בהונגריה ובגרמניה, מהדורה חדשה, ירושלים תשס"ז.

3 לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בין השנים 1945-1952 עלו לארץ 140,000 יהודים מרומניה, ומהונגריה 150,000, ראו: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, העלייה לישראל 1972-1948, חלק א, נתונים שנתיים, סדרת פרסומים מיוחדים מס' 416, ירושלים 1973. כן ראו משה סיקרון, "העלייה ההמונית" – ממדיה, מאפייניה והשפעותיה על מבנה אוכלוסיית ישראל, מרכזי נאור (עורך), עולים ומעברות, 1948-1952: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, ירושלים 1986, עמ' 52-31. חלק ניכר מעולים אלה היו רתיים וחרדים.

4 ראו אברהם פוקס, ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבנן, ירושלים תשל"ט, עמ' 20.

5 אליעזר רפאל מלאכי, 'מחיי הישיבה בפרשבורג', אור המזרח, יג (ניסן ה'תשכ"ד), עמ' 65-66. כן ראו אביעזר יאיר רוזנברג, 'ישיבת פרשבורג כאבטיפוס לתולדות הישיבות באירופה בראשית המאה התשע-עשרה', דור לדור, לד (תשס"ט), עמ' 143-178.

6 מרק ווישניצר, 'הומר לתולדות הישיבות באירופה המזרחית', תלפיות, שנה ה', חוב' א-ב, ניו-יורק תשי"א, עמ'. אברהם פוקס טוען שבישיבות הונגריה וטרנסילבניה היה נהוג גם שיעור הלכה יומי בן חצי שעה אחר תפילת שחרית, שהתמקד בשולחן ערוך, אורח חיים וסימנים מסוימים ביורה דעה. ראו פוקס (לעיל, הערה 4), עמ' 19.

ולהיות רב לא היה כבוד גדול. סיפר לי ידיד אמריקני, שכאשר למד בשנות השבעים של המאה העשרים בישיבת מיר אצל ר' נחום פרצוביץ, ראש הישיבה, הוא החל ללמוד הלכה בשעותיו הפנויות לקראת סמיכה לרבנות, על מנת לרצות את הוריו. כאשר נודע הדבר לר' נחום, הוא לא פסק מלבקר אותו על כך; על מנת להעמידו באור מגוחך קם ר' נחום לפני אותו תלמיד בכל שיעור ואמר: "שלום כבוד הרב". בחוגים ליטאיים, לימוד הלכה לצורך קבלת סמיכה לרבנות היה שקול כמעט ללימוד באוניברסיטה לצורך תואר אקדמי.

גישה מזלזלת זו ללימוד הלכה, המעמידה את לימוד התורה התאורטי מעל לכול ומתייחסת ללימוד הלכה כעיסוק שולי הראוי לתלמידים הפחות כישורניים, אפיינה במידה מרובה קו מרכזי בעולם הישיבות הליטאי. המגמה הייתה להעמיד את הישיבה במרכז העולם הערכי והדתי. כל תלמיד שאף להיות ראש ישיבה. למגמה זו היו יוצאים מן הכלל: הרב יחזקאל סרנא, ראש ישיבת חברון, עודד את תלמידיו למנהיגות חברתית והועיד רבים מהם למשרות רבניות בארץ, אולם אף יוזמה ייחודית זו נעצרה בשנות השבעים של המאה העשרים, ולא רק בשל פטירתו של הרב סרנא. החברה הציונית-דתית החלה לסרב לקבל רבנים חרדים, והעדיפה רבנים שלמדו בישיבות ציוניות. שעה זו הייתה אפוא שיאו של פועלו של הרב שך.

ברם, מגמת הזלזול בלימוד הלכה החלה להתמוסס בשלושת העשורים האחרונים. עם פריחתו והתעצמותו של העולם החרדי, הלכה והתעצמה מגמה של לימוד הלכתי מן הסוג המסורתי שהייתה קיימת כל העת, אם כי בצנעה, ולא זכתה להיות בקדמת הבמה. ניתן היום לראות, הן בירושלים הן בבני ברק, לומדים רבים העוסקים בעיקר בלימוד הלכה. כוללים רבים מתמקדים בנושאים הלכתיים מסוימים, ומכוני הלכה רבים שוקדים על מחקר מסורות שונות של מנהג. יתרה מזו: אברכים רבים מקדישים את זמנם לשמש תלמידי חכמים, והם עוסקים בהתמחות הלכתית לצדם של פוסקים בעלי שם. אמנם, לחלק מאברכים אלה מטרה כלכלית - הם שואפים למשרה של רבנות או דיינות, ברם מספר האברכים העוסקים בלימוד הלכה למעשה עולה בהרבה על מספר המשרות ששכר בצדן. המוטיבציה המוצהרת של אברכים אלה אף היא מעידה על עניין גובר בהלכה על פני עיסוק תאורטי מופשט. על מנת לעמוד על היקף התופעה ניתן להתבונן בתשומת הלב הניתנת לסוגים השונים של מסורות פסיקה, ברזולוציה מרשימה. בבתי מדרש אלה יודעים לספר על שיטות שונות של פוסקים לדורותיהם, והשוני איננו רק תאורטי אלא אף פרקטי. הדברים אמורים בהלכות "מראות", שבהן קיימת מסורת על מעמדם של גוונים שונים של דם, במסורות שונות של שיקול דעת ביחס לשינויים תעשייתיים במזון, ועוד.

תמורה זו נתפסת בעיני רבים כתופעה חדשה, ואכן אין ספק שבהיקפה יש חידוש רב, אולם בעיקרה תופעה זו היא המשך המגמה המסורתית, שהייתה קיימת עוד לפני כינונה של הישיבה המודרנית והווייתה לא פסקה מעולם. המסורת של לימוד הלכה רווחה בחברה הליטאית בעיקר בלימוד אישי מפי רב של קהילה, בישיבות בהונגריה, שבהן לימוד ההלכה היה חלק מתוכנית הלימודים, ובחלק מן החברות של יהדות המזרח. מסורת זו הוחנקה בעטייה של הגישה האינטלקטואלית של ישיבות ליטא מן המאה התשע עשרה, וכעת היא תובעת את קולה.

הרב וראש הישיבה

עבור רבים מסמל עולם הישיבות את המסורת בהתגלמותה. הלימודים בישיבה מייצגים את עולם העבר המסור לתורה ולמצוות, בניגוד לחיים ה"בעלבתיים" בבית ההורים, המייצגים פשרות שכופים החיים. ואכן, בעולם של מהפכות דתיות, משמרות הישיבות עולם יציב ומסורתי. ברם, כפי שנכתב רבות,⁷ עולם הישיבות הוא חידוש, והיווה בזמנו מהפכה של ממש, הן מבחינה אינטלקטואלית הן מבחינת אורח החיים. עד זמנו של ר' חיים מוולוז'ין (סוף המאה ה"ח), מייסד הישיבה הליטאית הראשונה, לימוד התורה לא היה מנותק מן החיים. רוב יהודי מזרח אירופה לא יכלו להקדיש את זמנם ללימוד תורה, והמעטים שעשו זאת למדו בבית המדרש, שבו לרוב גם ישנו. את מזונם קיבלו מאנשים טובים שחלקו עמם את פתם. בחור ישיבה למד בדרך כלל אצל רב, וממנו למד לא רק תאוריה אלא גם מעשה.⁸ תלמידי החכמים הגדולים היו רובם ככולם מורי הוראה, שלא עסקו בתאוריה בלבד אלא בעיקר בפסיקת הלכה. עם התערערות העולם הישן והקמת הישיבות, החלו להתכונן מעמדות חדשים. אצל החסידים התכונן מוסד הצדיק, הרבי החסידי ושושלתו, ואצל המתנגדים התכונן מוסד ראש הישיבה ושושלתו. אולם אם שושלות החסידים התכוננו בחלקן כבר בתחילת המאה ה"ט, הרי שמעמד ראשי הישיבות כמנהיגים דתיים כלל-חברתיים התבסס רק בין שתי מלחמות העולם, אך בעיקר אחר השואה. הקהילות היהודיות של אירופה חוסלו ועמץ המנהיגים הטבעיים, הפרנסים והרבנים. אלה ששרדו את השואה לא יכלו לשחזר את מעמדם. ראשי הישיבות החדשים, אלה שהקימו ישיבות אחר השואה, הם אלה הזוכים היום למעמד ולמנהיגות בחברה החרדית. מצב דברים זה גרם בהכרח לשינוי ניכר בתפיסת ההלכה. הרב המסורתי, שהיה מורה הוראה ובדרך כלל בעל מסורת הלכתית של דורות רבים, פסק מתוך מודעות למסורת ולא רק על פי הספר. לשימוש תלמידי חכמים ולהלכה המתחשבת באדם ובצרכים הפרקטיים נודע משקל רב. ראש הישיבה, לעומת זאת, איננו אדם בעל מסורת של פסיקה. את השכלתו התורנית הוא רכש בישיבה ולא בביתו. לרוב הוא איננו מכיר מקרוב רב ומורה הוראה מסורתי. זוהי הנהגה חדשה, שאיננה יונקת את הכרעותיה מן המסורת אלא מן הספר.⁹

ההבדל כמובן איננו רק במסורת ההכרעה ההלכתית, אלא אף בעצם העיסוק בהלכה. לימוד התורה בישיבה איננו מתמקד בהלכה כלל אלא בלימוד התלמוד, ואף זה לא בהכרת התלמוד כולו אלא בשכלול היכולת של העיון התאורטי. העיסוק בהלכה כשלעצמה הצטמצם ביותר.

והנה, אף שהלכה איננה מן הנושאים הכלולים בסדר הלימוד של הישיבה, תשומת הלב להלכה ולדקדוק בפרטיה רבה מאוד. כל מי שלמד בישיבה מכיר על בשרו את העיסוק האינטנסיבי בהקפדה הלכתית. הלחץ החברתי לדקדוק בהלכות תפילה,

7 מרדכי בריואר, אהלי תורה: הישיבה תבניתה ותולדותיה, ירושלים תשס"ד; ראו שאל שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשס"ה.

8 שם.

9 על כך ראו אצל מנחם פרידמן, החברה הדתית: מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים תשנ"א עמ' 88-80; Haim Soloveitchik, Rupture and Reconstruction: the Transformation of Contemporary Orthodoxy, Tradition, 28 (4), 1994 pp. 64-130.

כשרות, ציצית, שבת הוא לעתים ללא נשוא. די בשהייה קצרה בקהילה חרדית כדי לחוש כאילו עיני הכול ננעצות כך. שמירת מצוות לפרטיהן היא עניינו של הציבור כולו וסטייה, אפילו קלה, ממה שנראה כשורת הדין – זוכה לביקורת. מה גרם למעמדה הרם של שמירת הלכה אדוקה כל כך, חרף מה שנדמה כנטישת המסורת ההלכתית הישנה? התשובה לשאלה זו נעוצה בהשקפת העולם החרדית, שמעולם לא נטשה את ההלכה עצמה. גם אם לימוד ההלכה איבד לתקופת מה את זוהרו, שמירת ההלכה מעולם לא איבדה את מעמדה. להשקפה זו חברו, לדעתי, מספר גורמים. הראשון שבהם הוא מספר גדולי תורה, שהציבו במודע את דקדוק ההלכה בראש סולם הערכים הדתי, ובכך אדון בהמשך דבריי. השני הוא השפעתה הרבה של מסורת קהילת יוצאי הונגריה, כפי שטענתי בתחילת המאמר.

דקדוק הלכה ומימוש של תאוריה

האתוס המייחד את הציבור החרדי הוא אפוא דבקות בהלכה, אולם לדבקות זו כמה פנים ומשמעויות תאולוגיות שונות. במאמר זה אבקש לתאר שתיים מהן: לאחת אקרא "התאולוגיה של ההלכה הפוזיטיביסטית" ולאחרת אקרא "התאולוגיה האינטלקטואלית". משמעותה של הראשונה היא התבטלות מול האל ומילוי רצונו תוך ציות מוחלט לחוקיו. בדומה לתפיסה הפוזיטיביסטית של המשפט, הרואה אותו כחוקים המגלמים חקיקה בלבד, הנכפים על האזרח "הר כגיגית" ואינם מייצגים בהכרח עולם עקרוני ומוסרי, כך תופסים אנשי ההלכה הפוזיטיביסטים את ההלכה כגזרת מלך, כחוקים שאינם מבטאים בהכרח עקרונות מוסריים והאדם מצווה לקיימם רק מתוך החובה למלא את רצון האל. משמעותה של התאולוגיה האינטלקטואלית, לעומת זאת, היא מימוש של התאוריה האלוהית. ההלכה והמצוות נתפסות כמגלמות עולם של עקרונות תאולוגיים ומוסריים, או כמגלמות את רצון האל (רצון שניתן לעמוד על טיבו). לימוד הלכה הוא עיון בבסיס העקרוני של ההלכה, ושמירת ההלכה היא מימוש של אותו עולם עקרוני.¹⁰ על פי תאוריה זו, ההפרדה בין לימוד ההלכה ובין שמירתה היא הפרדה מלאכותית: שמירת הלכה ראויה לשמה היא זו הבאה אחר עיון בשורשי ההלכה ובעקרונותיה. הדובר העיקרי של התאולוגיה של ההלכה הפוזיטיביסטית הוא החזון איש.¹¹ לחזון איש יש לייחס את המקום הבולט שתופס דקדוק ההלכה בעולם הישיבות הליטאי בישראל. החזון איש מגדיר את שמירת ההלכה במפורש כמילוי רצון האל, ומטיף לדקדוק הלכה כביטוי של יראת שמים. עבודת השם באה לידי ביטוי בהכנעה גמורה של הרצון האנושי מול רצון האל, בהכפפה של האישיות לדרישות ההלכה. הכפפה זו היא המעמידה את קיום האל לפני הקיום של הפרט. עניינו של

10 ראו שי עקביא וזונר, 'חשיבה אונטולוגית ונטורליסטית במשפט התלמודי ובישיבות ליטא', דיני ישראל, כה (תשס"ח), עמ' 41-97; יוחנן סילמן, 'מקור תוקפן של הוראות ההלכתיות: עיון מטה-הלכתי', אביעזר רביצקי ואבינועם רוזנק (עורכים), עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה, ירושלים תשס"ח, עמ' 3-25.

11 החזון איש כמוכח לא היה הראשון לעמוד על עיקרון זה; קדם לו ר' ישראל מסלנט, אשר עמד על עיון הלכה כאמצעי לקיומה המדוקדק. ראו עמנואל אטקס, ר' ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר, ירושלים תשמ"ב. עמ' 102.

לימוד התורה הוא עיון מדוקדק בדרישות ההלכה, כפי שהיא באה לידי ביטוי בפרשנות התלמודית. בספרו **אמונה ובטחון**¹² מתעמת החזון איש עם שיטת המוסר, ולדבריו, ההלכה קודמת תמיד למוסר והיא זו שמגדירה אותו. לדבריו, המוסר כשלעצמו הוא סובייקטיבי ולפיכך עלול לחטוא לצדק. מה שנתפס כמוסרי עבור האחד עלול לגרום עוול כלפי האחר. ההלכה היא זו שקובעת, למשל, האם אדם רשאי להתמודד על משרה חינוכית גם אם הוא מתחרה במורה המלמד במקום זמן רב. איש הלכה, לדבריו, יפעל על פי אמות מידה מוסריות, בעוד שאדם בעל תחושות מוסריות סובייקטיביות ינהג באופן שאינו מוסרי:

חובות מוסריות המה לפעמים גוף אחד עם פסקי ההלכה, וההלכה היא המכרעת את האסור ואת המותר של תורת המוסר. כיצד, אמרו בכא בתרא כא ע"ב דבמלמדי תינוקות אין טענה של פסקת לחיותי [=תחרות בין מלמדי תינוקות מותרת והאחד איננו יכול למנוע את חברו בטענה של השגת גבול]. הרי שיש בעיר מלמדים מתפרנסים מעמלם ולפתאום באו מלמדים אחרים מעיר אחרת, וכטבע בני אדם אינם שבעים רצון מהישנות, קפצו כלם על האורחים החדשים ומלמדי העיר נזוקו. המקופחים פשטו שנאתם בלבם על הרודפים החדשים, ומשנאת הלב יצאו לבקש עליהם תואנות ועלילות, ולמדו לשונם דבר רע עליהם, ומרעה אל רעה יצאו להוציא דבת שוא ולעורר רחמי בני העיר נגד האכזריות של הבאים החדשים, עד שהוסיפו בקטטות ומריבות ולעתים נוקמים בהם נקמות כאשר תמצא ידם. הנה כל מעשיהם היו מנוקים מכל חטא ואון לוא היתה ההלכה כמותם שיכולים לעכב על החדשים, והחדשים היו החוטאים בנפשותם למרות נגד ההלכה שנאמרה למשה רבנו ע"ה בסיני. אין כאן איסור מחלוקת ולא איסור לשון הרע ולא שנאת חנם, ויש כאן מלחמת מצוה להעמיד הדת על תלה. אבל עכשו שההלכה הכריעה דקנאת סופרים תרבה חכמה, ויסוד הזה נעלה מחייאת דאנשים פרטיים, הנה האורחים הבאים עשו כהלכה והקמים כנגדם שופכים דם נקיים, וכששונאים אותם בלב עוברים על לא תשנא אחיך, כשמדברים עליהם עוברים על איסור לשון הרע, כשמקהילים קהלות לקטטות עוברים על לא תהיה כקרח, כשנוקמים בהם בהעדר הטבה עוברים משום לא תקום...

מחובות המוסריות שישתדל האדם לטעת בלבבו את העיקר הגדול הזה, שבכל מקרה אשר הוא נפגש עם רעהו צריך לשקול בפלס ההלכה לדעת מי הוא הרודף ומי הוא הנרדף, והלא לימוד המוסר מנחיל אהבה וחמלה להנרדף, וחמת מרורות להרודף, ומה נוראה היא המכשלה ורבת הפוקה להיות מן המחליפים את הרודף לנרדף ואת הנרדף לרודף, ואשר לדעת אמתתו אין מקום זולת בספרי הפוסקים אשר מסרום לנו מצוקי תבל רבותנו ז"ל.¹²

לדברי החזון איש, המוסר כשלעצמו איננו שיטה עקרונית בעלת קנה מידה משלה. המוסר משקף תחושות סובייקטיביות שאינן משקללות את מכלול הגורמים. החפץ בהתנהגות מוסרית חייב להפעיל שיפוט, ושיפוט צודק תלוי באמות מידה הנקבעות על פי ההלכה. לפיכך, לפעול כהלכה משמעותו לפעול באופן מוסרי.

12 ר' אברהם ישעיהו קרליץ, שם, סעיף א.

להשקפת החזון איש נודעו מהלכים בעיקר בחברה החרדית הליטאית בארץ, לא בחו"ל, ובעיקר לא בארצות הברית. עיקר השפעתו היה בעירו, בני ברק, ובבית מדרשו - כולל חזון איש. בבית מדרשו זה עסוקים תלמידי חכמים רבים במחקר הלכתי מקורי, מהפכני במידה רבה. המסורת ההלכתית הישנה מעניינת אותם פחות מאשר השיטה ההלכתית של רבם.

גם אם השקפתו של החזון איש נתפסת כהשקפה יחידאית ומקורית, השקפה לעומתית שכוונה בעיקר נגד שיטת המוסר, הרי נראה שלמעשה היא משקפת את דרך המלך של המחשבה של עולם ההלכה כולו. אין ספק שהיא משקפת את בית המדרש הבריסקאי, אך גם אנשי הלכה שנמצאים במרכז הקונצנזוס. הרב משה פיינשטיין, גדול הפוסקים של המאה העשרים שפעל רוב ימיו בארצות הברית, התייחס באחת מתשובותיו לאישה שמצבה הבריאותי לא אפשר לה לצום ביום כיפור, אלא אם כן היא תיטול פתילות. לדבריו, אין שום צורך לקבל טיפול תרופתי על מנת שאפשר יהיה לצום. רצונה של האישה לצום על אף שאינה חייבת הוא רצון שאיננו הלכתי, רצון המבטא בורות. שמירת ההלכה צריכה להיות ציוד לדרישות ההלכה בלבד:

הנה מסתבר שליכא [שאיין] שום חיוב על האדם כשהוא צריך לאכול שלא יסתכן ליקח מיני סמים שלא מרפאין כלום רק לענין זה שיוכל לקיים מצות התענית ולא לעבור על הלאו, אף אם נימא שהוא ודאי כאומדנא דהרופאים [אף אם נאמר שתוצאות הטיפול יצליחו בוודאות על פי השיקול הרפואי], וממילא אפשר שיהיה אסור זה מאיסור ליקח סמי רפואה מגזרת רבנן דשחיקת סממנים וְלפּי התנאים הללו ישנה אף אפשרות הלכתית שנטילת תרופות תהיה אסורה, מתוקף גזרת חכמים שלא להשתמש בתרופות בשבת וביום טוב למי שאיננו נחשב לחולה, אך אם תצטער מזה שלא תתענה ביום כיפור אף שרשאה [אם לאישה ייגרם צער מן העובדה שהיא איננה צמה, אף שהיא רשאית לאכול], כדרך הנשים ואף אנשים שאינם תלמידי חכמים, ליכא האיסור דרפואה [במקרה כזה, שהאדם מצטער, יהיה מותר לו ליטול תרופה ביום כיפור], יהיה רשאי להשים הקאפסול לתוך פי הטבעת, שאף אוכלין ממש אם היה שייך שלא דרך הפה ליכא איסור מצד התענית.¹³

הרב משה פיינשטיין מתאר את מאמצייהם של מי שאינם חייבים בצום, בשל מצבם הגופני, לצום ביום כיפור כתופעה המאפיינת עמי ארצות. על פי ההשקפה הפוזיטיביסטית, תלמיד חכם מקיים את המצוות מתוך רצון למלא חובה הלכתית. כאשר הוא פטור מן החובה, הוא ממלא אחר הוראת ההלכה ואינו מקיים את המצווה. עם הארץ, לעומת זאת, מקיים מצוות מתוך הרגל או מתוך רצון להשתתף בחוויה הדתית. כללי ההלכה חשובים לו פחות. הוא חסר את הרגישות למימוש המשמעות החוקית הקיימת בהלכה, רגישות לפוזיטיביזם הדתי.

יחד עם אותו פוזיטיביזם, קיימת האמונה שבבסיסה של ההלכה מצוי שורש סיבתי ועקרוני שממנו היא נובעת. המוטיבציה לקיים את דרישות ההלכה היא הרצון לממש, יחד עם תחושת החובה, את היסוד האינטלקטואלי שלה, את מכלול הנימוקים שהביאו לגיבושה מתוך הטקסט התלמודי. ההלכה היא מימוש בחיים הפרקטיים של מה שהחל

13 ר' משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, כרך ו: אורח חיים חלק ד, בני ברק תשמ"א, סימן קכא.

כחווית הלימוד בישיבה, ובעיקר, יישום ממשי של התורה כיסוד אינטלקטואלי תאורטי. בבסיס מוטיבציה זו עומדת השקפה תאולוגית המעמידה את התורה כתשתית הקיום, הן מן הבחינה המיסטית הן מן הבחינה היישומית.

מעמדו הרם של לימוד התורה גורר עמו את מימוש הלימוד ביישום התורה הלכה למעשה, ולכך מספר השלכות. יש מן הדוגלים בהשקפה זו, השוקדים על יישום של תאוריות הלכתיות שונות גם כאשר הן אינן עולות בקנה אחד עם המסורת, אך בעיקר מוסיפה השקפה זו למימוש ההלכה נופך אינטלקטואלי. כך למשל מתאר הרב יוסף רב סולובייצ'יק את התרגשותו של אביו, הרב משה סולובייצ'יק, בעת תפילת נעילה:

זכורני כי פעם יצאתי עם אבא מרי ביום הכיפורים, לפני תפילת נעילה, לחצר בית הכנסת. יום בהיר וצה, רך ועדין דשלהי קייטא, מלא נגהות ואור, נטה לערוב, ושמש סתיו ענוגה טבלה בקצה המערב, מבעד לאילנות בית הקברות, בים של ארגמן ופז. נענה ר' משה, איש ההלכה, ואמר: "לא ראי שקיעה זו כראי שקיעת החמה בכל ימות השנה, כי הלא מכפרת היא על העוון" (סוף היום מכפר). יום הכיפורים, מחילת החטא וכפרת העוון והעברת הפשע נתלכרו עם תפירתו והודו של העולם ועם החוקיות הסודית של מעשי בראשית, ונהפכו לתופעה קוסמית חיה וקדושה.¹⁴

אביו של הרב סולובייצ'יק, המסמל בעיניו איש הלכה מובהק, הוא אדם שעבורו המציאות היא לעולם הוויה הלכתית ומימושה. תפילת נעילה, הנתפסת בדרך כלל כרגע שיא של התרגשות דתית, כשיאו של היום הקדוש, יום הכיפורים, משולבת אצל הרב משה סולובייצ'יק עם היותה רגע בעל משמעות הלכתית.

תיארת עד כה שתי תאולוגיות שונות של החיים ההלכתיים, אולם אין כוונתי לומר שהדוגל באחת מתנגד בהכרח לאחרת. כך למשל, עבור הרב יוסף רב סולובייצ'יק, שאביו היה עבורו איש ההלכה הקלסי, והלה דגל, כאמור, בתאולוגיה אינטלקטואלית, הבסיס העיקרי של שמירת ההלכה הוא היסוד הפוזיטיביסטי שלה. הוא מצטט את דברי סבו, הרב חיים הלוי סולובייצ'יק: "העולם נברא לא למען טובו ולא למען חסדו אלא למען רצונו".¹⁵ האל הוא המחוקק ומילוי רצונו הוא מהות העשייה הדתית. רצון האל לפי תפיסה זו הוא רצון שרירותי, שאין טעם לעמוד על שורשו העקרוני, המוסרי. שמירת ההלכה היא מילוי עיוור של רצון זה. בדברים אלה מראה הרב סולובייצ'יק כי חזון איש איננו יחיד בהשקפתו, והדברים שהוא ביטא הם השקפת עולמם של רבים בעולם התורה הליטאי כולו.¹⁶

שימוש תלמידי חכמים

ליישום ההלכה קיימת מסורת פרקטית, הנלמדת באופן אדוק ביותר בחברה החרדית, ומתקיימות בה, במסורת זו, אסכולות שונות עם מסורות שונות: חלקן מדגישות את הפן הפרקטי וחלקן את הפן האינטלקטואלי. הבולטת במסורתה הפרקטית היא אולי

14 הרב יוסף רב הלוי סולובייצ'יק, איש ההלכה – גלוי ונסתר, ירושלים תשל"ט, עמ' 41-42.

15 שם, עמ' 52.

16 ראו בראון, (לעיל, הערה 12), עמ' 470-496.

האסכולה הירושלמית, שיש לה מסורת ארוכת יומין – תלמידי חכמים המדגישים את המסורת הפרקטית שלאורה גדלו יותר מאשר את החידוש העולה מן העיון התאורטי. הרב שלמה זלמן אוירבך הוא אולי המוכר יותר לציבור הציוני-דתי, אבל קדמו לו תלמידי חכמים בדורות הקודמים, שחלקם היו רבני ירושלים הנערצים. הבולטים שבהם היו הרב שמואל סלנט והרב צבי פסח פרנק. אלה שימרו מסורת הלכתית המשלבת עיון תלמודי ויישום פרקטי, מסורת המוקירה לא רק בקיאות בספרי הלכה אלא בעיקר הפעלה של שכל ישר וכושר שיפוט. הרב שמואל סלנט, למשל, היה ידוע בחוכמתו האנושית ובפסקי הלכה שנסמכו בעיקר על שיקול דעתו. מסורת זו של העדפת שיקול הדעת וכושר השיפוט על פני המקורות הייתה למסורת הירושלמית. את תמצית המסורת הזו ביטא הרב אוירבך באומרו שהשכל הישר איננו "החלק החמישי של השולחן ערוך", כפי שאומרים רבים המעריכים את תפקידו, אלא הוא החלק הראשון.

גישה פרקטית זו, המעודדת התחשבות במציאות הממשית והאנושית, מעודדת אף לימוד הלכה מתוך היכרות עם רב המורה הוראה. תלמידי חכמים המעוניינים לעסוק בפסיקה הלכתית מצטרפים לפוסק ולומדים ממנו כיצד הוא פועל הלכה למעשה. פעילות זו, הנקראת "שימוש תלמידי חכמים", היא נוהל קבוע, ובציבור החרדי רבים הנוטלים בה חלק.

בבני ברק קיימת פעילות דומה, שנושא דברה הוא הרב שמואל הלוי וזנר. לרב וזנר, שלמד בישיבה בפרשבורג, גישה המשקפת את מסורת הפסיקה ההונגרית, מסורת פרקטית השמה אף היא את הדגש על הפרקטיקה ההלכתית ולא על התאוריה. תלמידיו של הרב וזנר הם הרב מרדכי גרוס, הרב משה שאול קליין, הרב שמואל אליעזר שטרן ואחרים. הרב אלישיב אף הוא מעמיד תלמידים הרבה בירושלים, אשר כולם ממשיכים בדרך זו או אחרת את האסכולה הזו. למסורת הפרקטית, זו שבירושלים וזו שבבני ברק, יש מקור אחד – הרב מטפליק, הרב שמשון אהרן פולונסקי (המתואר בהערצה על ידי ש"י עגנון בסיפורו "האתרוג"), שמוצאו מאוקראינה.¹⁷ ה"טעפליקר רב" הוא רבם של הרב וזנר והרב שלמה זלמן אוירבך, הרב אלישיב והרב עובדיה יוסף כאחד. מסורתו היא מסורת פרקטית, ואחד הסיפורים המיוחסים לו מדגים היטב את האסכולה כולה:

סיפר הרה"ח (הרב החשוב) רבי פנחס בריזל: פעם נמצא בפסח גרגיר שעורה בתוך צלחת המרק. ברוב בהלה, אצו לשאול את רבינו האם יש לבדוק שוב את כל הבית מאיסור חמץ, וכן האם הסיר כולו נאסר על ידי החמץ. למרבה הפלא, הורה לבדוק שמא יש שעורים ב... שטריימל. בקליטתו המהירה הבין שיתכן שבעל הבית נכח בחתונה, והרי המנהג להשליך על ראש החתן גם שעורים (לאחר הכיסוי לפני החופה), ושמה נתפסו שעורים גם בשטריימל. בדקו כדבריו וכן מצאו, ובכך נאסרה רק מנת המרק, אך הסיר כולו ניצל.¹⁸

אסכולה אחרת של פסיקת הלכה מייחסת את עצמה למסורת ליטא, כפי שהועברה על ידי החזון איש. בית הדין של הרב ניסים קרליץ, שאר בשרו של החזון איש,¹⁹ עוסק במגוון רחב של נושאים הלכתיים ולא רק בדיני ממונות, ואף מעמיד תלמידים רבים

17 על הרב שמשון אהרן פולונסקי ראו אהרן טורסקי, מרביצי תורה מעולם החסידות, כרך ז, בני ברק תשמ"ט, עמ' עו-קח.

18 מתוך חוברת שיצאה לזכרו, באתר: <http://www.shtaygen.net/horadot/polnski.pdf>

19 אמו בתיה הייתה אחותו של החזון איש.

המתמחים בנושאים אלה על פי אותה שיטה של שימוש תלמידי חכמים. בין מורי הוראה אלה ניתן למנות את הרבנים שבח צבי רוזנבלט, מנחם מנדל לובין, אברהם צבי ווייל, יהודה אריה דינר ואחרים. אסכולה זו שמה את הדגש על העיון ההלכתי, על התאוריה, אף יותר מן המעשה.

חרף ההבדלים בין האסכולות, הלימוד אצל רבנים אלה מתנהל באופן דומה. השלב הראשון הוא מבחן ידע רחב ומעמיק, השלב השני הוא לימוד מעשי בקבוצה והשלב השלישי הוא שהייה במחיצת הרב בזמן שפונים אליו בשאלות. תהליך זה אורך זמן רב, לעתים לא פחות מעשר שנים. במהלך זמן זה עומד הרב על כישוריו של התלמיד, על כושר השיפוט שלו ובעיקר על אופיו. בקבוצות הלימוד מרבים לדון גם במסורות ההלכתיות השונות, וקיימת מודעות רבה להבדלים בין המסורת של ה”טעפליקר רב” ובין זו של הרב קרליץ. ההבדלים נוגעים לפרטי פרטים, הן בשאלות הנוגעות להפעלת שיקול דעת, הן בקביעות הלכתיות תאורטיות.

השאיפה להצטרף לקבוצות הלימוד הללו עזה מאוד, ותוצאותיה ניכרות היטב בחברה החרדית. זו חברה שמרבה להתייעץ במורי הוראה, וההיצע של מורי ההוראה בהחלט מדביק את הביקוש. מורי הוראה אלה משקפים סמכות הנובעת מלמטה. זו סמכות קהילתית, שאין כמוה לשקף היטב את אופי החברה שממנה צמחה.

סיכום: נקודת התורפה

שמירת הלכה היא האתוס הקיומי החשוב ביותר של החברה החרדית הליטאית. אולם, להשקפת העולם המעמידה את ההלכה במוקד החוויה הדתית יש נקודת תורפה. ההלכה, כחוק, ניתנת לבחינה ולביקורת, ולפיכך הדוגלים בהשקפה המעמידה את ההלכה במרכז נוטים לשפוט את הזולת על פי עמידתו באמות המידה של ההלכה בלבד. זו הסיבה שקיים קושי לבן החברה החרדית הליטאית להעריך את דתיותו ואת אמונתו של אדם המאמין בכל לבו, אך איננו מרדק בהלכה. פן זה של ההשקפה החרדית מקשה מאוד את החיים בצוותא, בין בתוך החברה החרדית עצמה ובין לצד קבוצות אחרות. כנגד תופעה דומה כוונו דבריו של האמורא רבי יוחנן, שהגיב בחומרה לדברי תלמידו, רבי אלעזר בן פרת, אשר טען שעמי הארץ לא יקומו בתחיית המתים משום שהם אינם לומדים תורה. רבי יוחנן כעס על דבריו אלה ואמר: ”לא נוח לאדוניהם (לקדוש ברוך הוא) של אלה כאשר דורשים כך” (כתובות קיא ע”ב). אהבת הבריות והחובה לדון לכף זכות דורשות להתאמץ ולבקש אחר דרך שאיננה מדירה את מי שאינם תלמידי חכמים. נראה לכאורה כי כעסו של רבי יוחנן על היחס המזלזל לעמי הארץ נוגע בעיקר לעובדה שהם אינם עוסקים בתלמוד תורה; אולם נראה שניתן להרחיב את הביקורת גם כלפי אלה המזלזלים במי שאינם יודעים להקפיד על שמירת ההלכה לפרטיה. באמירה זו אינני מבקר כמובן את ההשקפה ההלכתית בכלל, אלא רק את אלה המכמתים אותה, כאלה שההשקפה ההלכתית גורמת להם שיפוט יתר של הזולת. והאמת והשלום אהבו.